

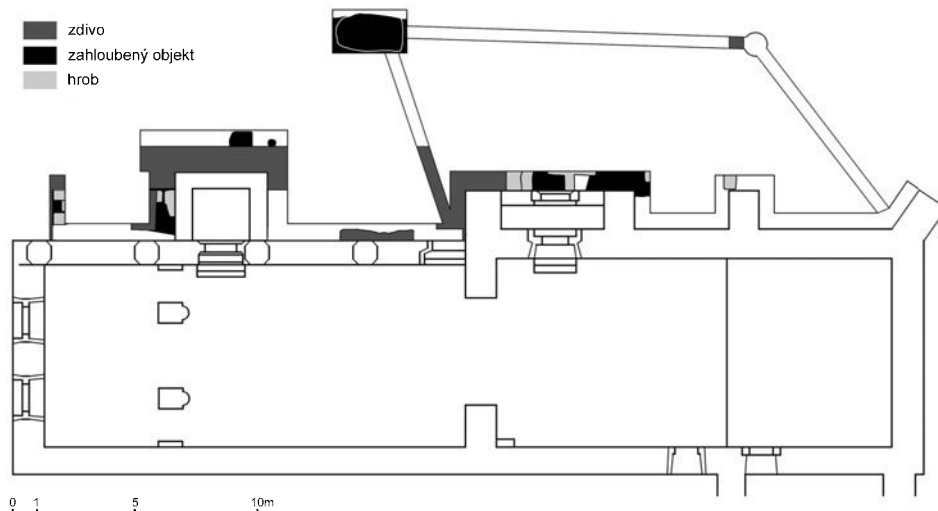
ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM ZANIKLÉ BOČNÍ LODĚ KONVENTNÍ BAZILIKY SV. VAVŘINCE NA MĚLNÍKU - PŠOVCE

LADISLAV VARADZIN - IVO ŠTEFAN

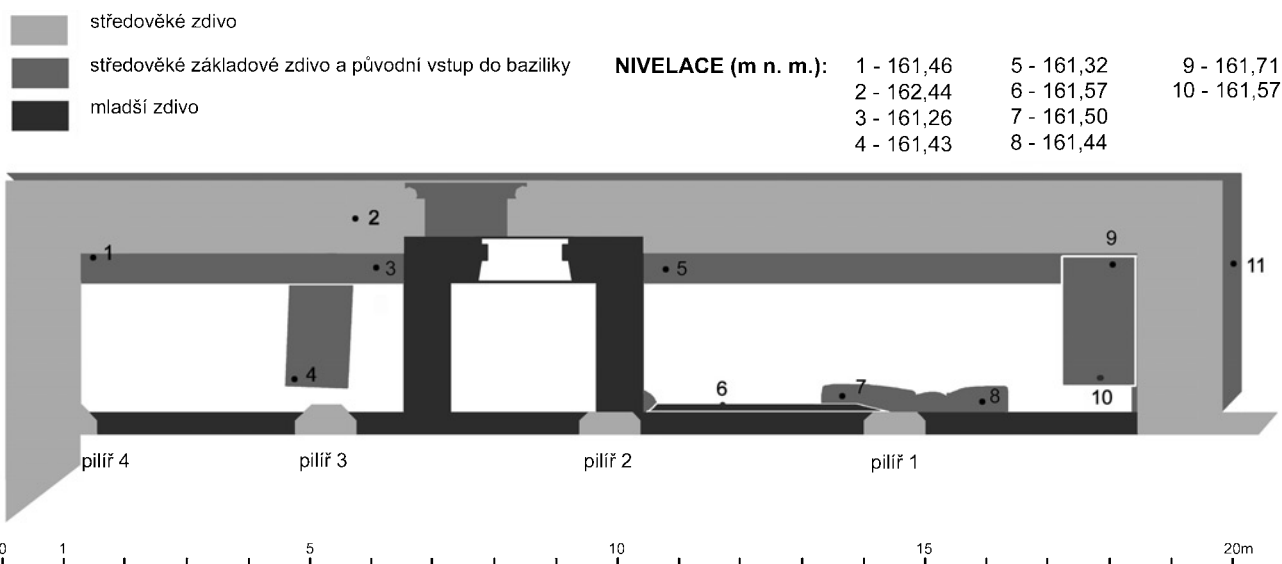
Z písemných pramenů vyplývá, že konventní kostel sv. Vavřince na Mělníku – Pšovce stál již v roce 1268 (Macek et al. 2001, 9–10). Tato datace se může vztahovat jen na presbytář kostela, který byl stavěn jako první, jak naznačuje stavebněhistorický průzkum; jeho autoři však uvažují jen o krátké, spíše technologické přestávce mezi budováním závěru a lodi (Macek 2004, 48). Stavební průzkum rovněž prokázal, že k současnému jednolodnímu kostelu v minulosti přiléhala severní boční loď, kterou jsme nedlouho poté měli možnost prozkoumat archeologickými metodami. Záchranný archeologický výzkum před severním průčelím konventního kostela, který vyvolala drenáž budovy poškozené při záplavách v předchozím roce, probíhal s přestávkami v červnu až září 2003.¹⁾ Odvodňovací výkopy odhalily vnější líc severní zdi současného kostela a zejména předpokládané pozůstatky původní boční lodi (obr. 1). Bohužel budování drenáže bylo oznámeno ve chvíli, kdy většina výkopů byla již vyhloubena, takže ně-

kteří důležité stratigrafické souvislosti byly nenávratně zničeny. Naším cílem bylo zdokumentovat veškeré narušené situace, prozkoumat nedotčený terén v trase výkopu a nalézt odpovědi na některé otázky položené v souvislosti se stavebněhistorickým průzkumem kostela. Archeologický výzkum přinesl řadu poznatků o podobě boční lodi a jejích osudech (Varadzin 2005). Naše zjištění jsou předmětem tohoto textu.

Výkopy odhalily spodní partii nadzemního a část základového zdiva boční lodi v takovém rozsahu, který dovozuje její bezpečnou rekonstrukci (obr. 2). Boční loď o vnějším půdorysu $19,7 \times 3,7$ m přiléhala k hlavní lodi v celé její délce. Šířka vnitřního prostoru činila 2,5 m, tedy zhruba třetinu šířky hlavní lodi. Dodnes patrným pozůstatkem této lodi je nejzápadnější ze čtyř opěráků presbytáře, který je torzem její východní zdi (obr. 4). Nadzemní i základové zdivo bylo vybudováno z lomových opukových kamenů spojených maltou. Horní hrana základového zdiva o šířce 1,7 m se nachází 1,4 m pod současným povrchem v úrovni 161,40 m n. m. Základ výrazně předstupuje před vnitřní líc nadzemního zdiva (obr. 14). Základová spára nebyla zachycena

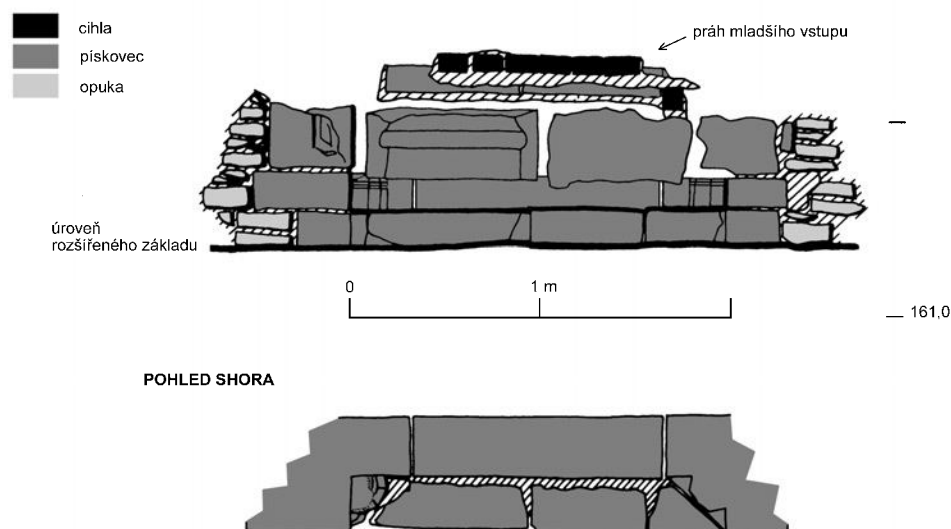

Obr. 1: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, celkový plán výzkumu. Vyznačeny nalezené objekty. Plán kostela podle Macek et al. 2001, obr. 6 (všechny obrázky a fotografie L. Varadzin).

Obr. 2: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, rekonstrukce boční lodi na základě poznatků archeologického výzkumu.

ČELNÍ POHLED NA SPODNÍ ČÁST PORTÁLU DO BOČNÍ LODĚ

Obr. 3: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, kresba situace gotického portálu boční lodi.

na. Jelikož linie základového vkpu je totožná s lícem zdiva (obr. 5), usuzujeme, že zdivo ho zcela vyplnilo. Nadzemní zdivo o šířce 1,2–1,3 m se dochovalo do výšky cca 1 m.

Pozoruhodný nález představuje gotický portál, jehož spodní část byla objevena v severní zdi lodi v úrovni mezi 2. a 3. pilířem mezilodní arkády (obr. 3, 7). Ostění portálu bylo na rozdíl od obvodového opukového zdiva vybudována z pískovce. Pozůstatky dovolují rekonstruovat ústupkové řešení portálu s polygonálními soklíky pro vložené sloupky (po jednom na každé straně; obr. 8) se světlostí o šířce 1,3 m. Dále byly zjištěny nejméně dva schody (průzkum hlouběji směrem dovnitř lodi nebylo možné provést), z nichž první spočíval na úrovni povrchu základového zdiva lodi. Později byl portál zbourán a volný prostor vstupu zaplněn zeminou promíšenou se stavební sutí. Z výplně bylo vyzdvíženo a fotograficky dokumentováno 7 zlomků architektonických článků (obr. 9–12).

Úroveň prahu gotického vstupu odpovídá horní hrana obvodového základového zdiva a současně i povrch terénu na vnější straně boční lodi, indikovaný výskytem malty, jež je pravděpodobně pozůstatkem výstavby baziliky (obr. 5, vr. 12; obr. 6). Terén vně baziliky v průběhu času narůstal, takže v době demolice boční lodi byl zvýšen oproti počátkům o více než 0,5 m (obr. 5, vr. 4). Uložení nakumulované během existence boční lodi svědčí o blíže neznámých stavebních úpravách nebo demolcích, neboť obsahují větší koncentraci malty a úlomky stavební keramiky, zejména střešní krytiny

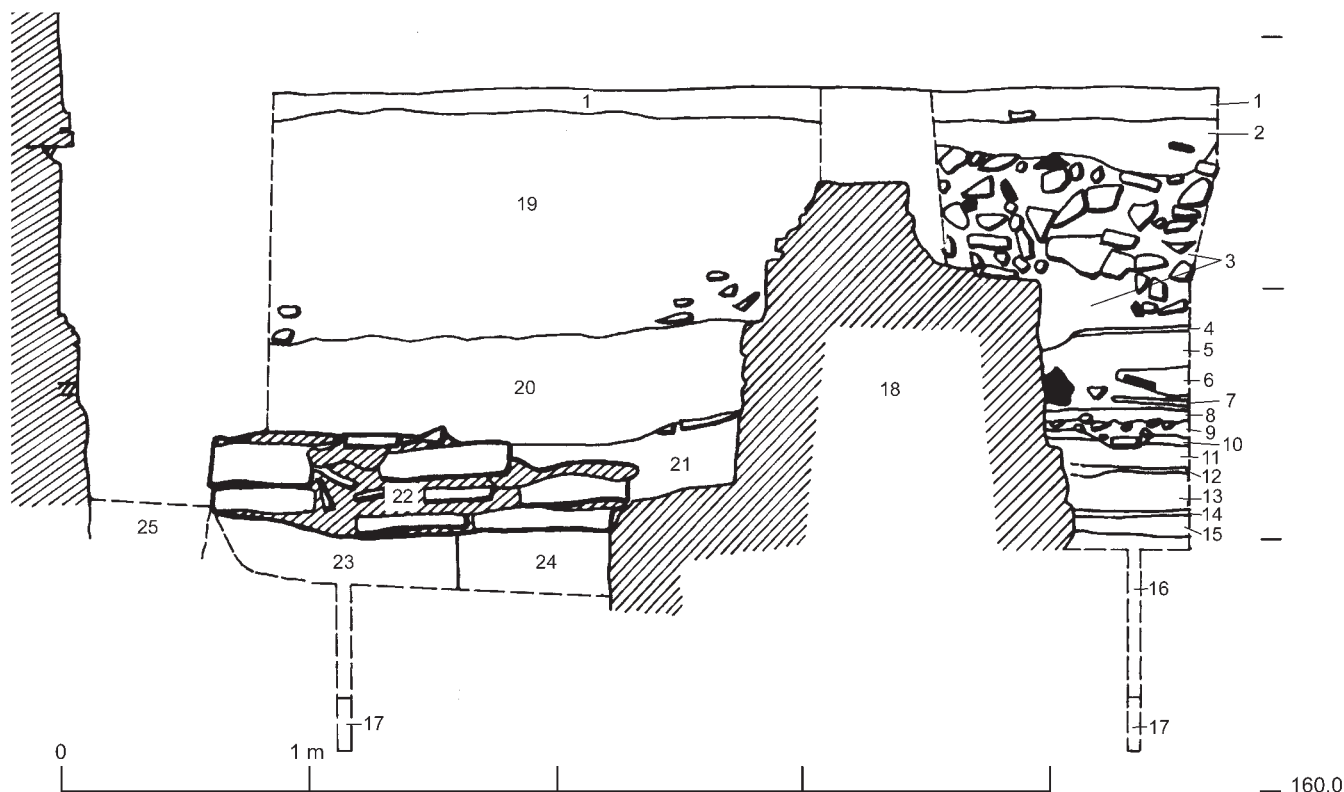
(obr. 5, souvrství 5–7 a vrstva 10). Výzkum nezjistil, jakým způsobem byl řešen nesoulad mezi vzrůstajícím vnějším terénem a úrovní gotického portálu.

Přímo nad zaniklým gotickým portálem jsme našli pozůstatky dalšího vstupu, z něhož se zachoval pouze 1,4 m široký práh v podobě dvou pískovcových bloků a cihlového zdiva, který směřoval do středu mezi 2. a 3. pilíř mezilodní arkády podobně jako původní gotický portál (obr. 13). Tento práh se nachází zhruba 0,5 m nad úrovní paty destrukce boční lodi (tj. 0,5 m nad vnějším terénem v době demolice lodi) a zhruba 0,7 m nad patkami pilířů mezilodních arkád (obr. 6), tedy značně vysoko nad podlahou interiéru. Z těchto výsko-

vých poměrů by se mohlo zdát, že vstup vznikl až po demolici boční lodi a souvisel spíše s nějakou starší, blíže neznámou předsíní do (již jednolodního) kostela. Tato představa však naráží na další skutečnosti. Práh portálu byl později částečně přezděn základem pro dosud stojící renesanční nebo raně barokní předsín tak, že vnější líc její západní zdi se ocitla v jedné linii se západní hranou prahu (obr. 13). Kdyby práh souvisel s nějakou starší předsíní, museli bychom zjistit stopy provázání jejího zdiva se zazdívkou mezilodní arkády (někde v úseku mezi 3. pilířem a západní zdi současné předsíně). Takové provázání ale nebylo pozorováno. Nezbyvá tedy, než považovat práh umístěný na výplni zrušeného gotického portálu za pozůstatek mladšího vstupu do

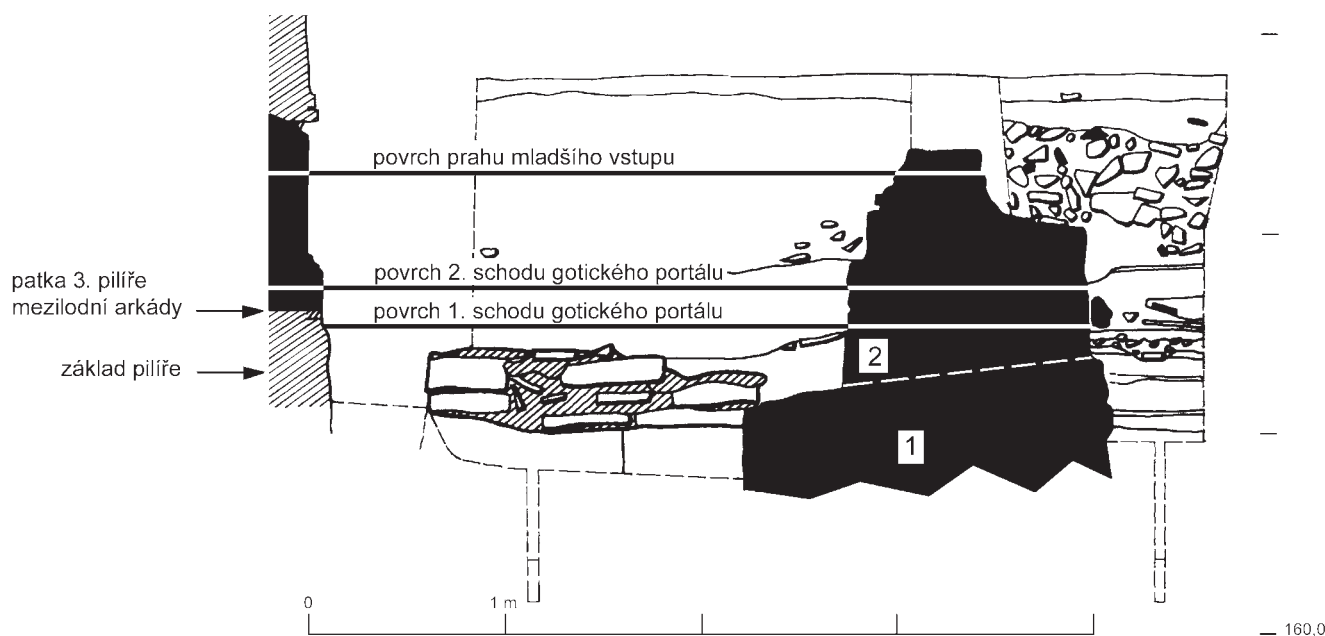

Obr. 4: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, severovýchodní nároží boční lodě. Vpravo pozůstatek nadzemního zdiva adaptovaného do podoby západního opěráku presbytáře.

Obr. 5: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, řez směřující kolmo na 3. pilíř mezilodní arkády. Popis vybraných stratigrafických jednotek: 3 – destrukce boční lodi; 12 – povrch terénu v době výstavby baziliky; 18 – torzo obvodového zdiva boční lodi; 20 – deponie lidských kostí; 22 – základové zdivo přičky boční lodi; 24 – hrob 3

- 1 - základové zdivo obvodové zdi boční lodi
- 2 - torzo nadzemního zdiva obvodové zdi boční lodi

Obr. 6: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, výškové poměry gotického a mladšího vstupu promítnuté do řezu z obrázku 4.

boční lodi. Vybudování tohoto vstupu umístěného nejméně 0,5 m nad okolním terénem mohlo reagovat na již zmíněnou vzrůstající úroveň vnějšího terénu. Nelze vyloučit, že tento vstup byl vybaven portálem s pozdně gotickým ostěním, který se dnes nachází uvnitř vstupní předsíně do kos-

tela (Macek et al. 2001, 18). Poloha vstupu do hlavní lodi, dnes umístěného uvnitř vstupní předsíně, patrně není primární, neboť se nachází 1,15 m nad rozšířeným základem zazdívký mezilodní arkády, který by měl indikovat úroveň podlahy v bazilice v době zazdění arkády.

Obr. 7: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, pohled na obnažené pozůstatky gotického portálu do boční lodi. Nahoře dva bloky prahu mladšího vstupu.

Obr. 10: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, pískovcové zlomky z ostění portálu.

Obr. 8: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, polygonální soklík gotického portálu.

Obr. 11: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, rozpadající se pískovcový zlomek z ostění portálu.

Obr. 9: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, rozpadající se pískovcový zlomek architektonického článku vyplňujícího prostor zaniklého gotického portálu.

Obr. 12: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, rozpadající se pískovcový zlomek z ostění portálu.

Bohužel původní středověký povrch terénu uvnitř boční lodi byl později zničen výkopem pro uložení značného počtu lidských kostí (obr. 5, vr. 20), proto výzkum nezachytil žádné doklady úpravy podlahy. Předpokládáme, že povrch této podlahy se nacházel ve stejné úrovni jako patky pilířů mezilodní arkády, kterým odpovídá i úroveň prahu gotického portálu (obr. 6). Archeologický výzkum přesto přinesl několik poznatků o podobě a užívání interiéru:

1. Bylo doloženo pohřbívání v interiéru (obr. 1). Šest nalezených hrobů se nacházelo v tradiční východo-západní orientaci s hlavou k západu. Protože žádný z hrobů neposkytl chronologické opory, datujeme je rámcově do doby existence boční lodi.

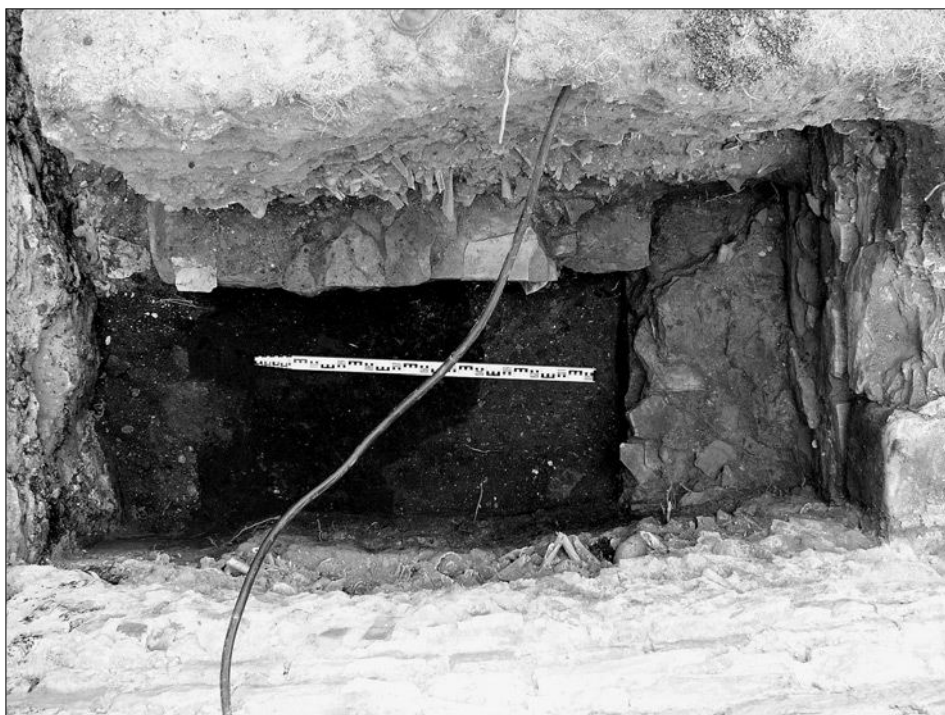
2. Interiér boční lodi byl v pozdější době předělen zděnou příčkou směřující k 3. pilíři mezilodní arkády (obr. 2, 14). Zachovalo se jen základové zdivo o šířce 1 m a výšce 0,4 m (obr. 5, s. j. 22). Jeho jižní část byla později odseknuta novodobým drenážním výkopem. Poměrně mělký základ a orientace zdiva dovoluje interpretovat ho jako pozůstatek dělicí stěny. O blíže neurčitelném časovém odstupu vzniku příčky vůči lodi svědčí přízděnění na spáru k základu severní zdi lodi a zejména superpozice nad jedním z hrobů (obr. 5:24). Důvodem výstavby příčky mohla být adaptace prostoru na kapli nebo vytvoření vstupního koridoru vedoucího od portálu do hlavní lodi. Druhou alternativu by mohl potvrdit nálezný další příčky před druhým pilířem, tam však (a ani u 1. pilíře) nebyla zjištěna. Nálezová situace poblíž ostatních pilířů dovoluje vyloučit výskyt příček v takové podobě, s jakou jsme se setkali u 3. pilíře.

3. V severovýchodním rohu lodi jsme zjistili obdélný základ neznámé funkce přizděný na spáru k základům obvodového zdiva (obr. 2). Obdélník o šířce 1,2 m a minimální délce 2 m byl z jihu odseknut novodobým drenážním výkopem. Nelze vyloučit, že zděný základ sloužil jako podklad oltáře boční lodi.

Podle poznatků stavebního průzkumu (Macek *et al.* 2001) byly mezilodní arkády baziliky po nějaké době zazděny, nejspíše z důvodu statických poruch způsobených

Obr. 13: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, práh mladšího vstupu vybudovaný ze dvou pískovcových schodů a cihlového zdiva. Jeho pravý okraj se nachází ve stejné linii jako západní líc vstupní před síně.

Obr. 14: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, zcela vpravo nadzemní zdivo boční lodě, pod ním výrazně před-sazený základ. Nahoře základové zdivo příčky v boční lodi směřující k 3. pilíři mezilodní arkády.

drcením pilířů arkády (obr. 15–17). K datování této události ani k souvislostem zazdívky s ostatními úpravami v prostoru boční lodi se archeologický výzkum nemohl vyjádřit, neboť příslušné terény byly znehodnoceny novodobým výkopem pro drenáž. Pouze dodáváme, že ve výzdívce mezi pilíři 3 a 4 byl nalezen náběžník klenby (obr. 18, 19).

Není zřejmé, v jaké chronologické souslednosti se nachází zazdívka mezilodních arkád a demolice boční lodi.

Obr. 15: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, 1. pilíř mezilodní arkády, patka odsekána; opuka.

Obr. 16: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, 3. pilíř mezilodní arkády s profilovanou patkou; opuka. Hmoty je rozpukaná patrně pod tlakem arkády. Vpravo dole základ příčky boční lodě směřující na pilíř; na zdivu spočívá deponie lidských kostí.

Obr. 17: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, polopilíř s profilovanou patkou vsazený do západního zdiva lodi. Jako jediný z pilířů byl proveden z pískovce. Zleva k němu přiléhá zazdívká mezilodní arkády.

Obr. 18: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, torzo pískovcového náběžníku klenby v zazdívkě mezi 3. a 4. pilířem mezilodní arkády.

Destrukci lodi zachytil výzkum vně její severní zdi (obr. 5, vr. 3). Bohužel archeologický výzkum nepřispěl k přímému datování této události, neboť z příslušných uloženin nepochází statisticky reprezentativní počet nálezů.²⁾ K chronologii zániku boční lodi se lze nepřímou vyjádřit na základě dalších okolností.

Osudy celého prostoru někdejší boční lodi jsou spjaty s deponií značného množství lidských kostí (obr. 16). Jeli-kož nad touto 0,6 m mocnou vrstvou (obr. 5, vr. 20; prostor

vyplněný kostmi činí odhadem 25,5 m³) nebyly zjištěny jakékoliv pozůstatky destrukce, usuzujeme, že deponie byla uložena až po zániku boční lodi. Jak jsme již uvedli, v souvislosti s tím byl snížen terén v interiéru cca 0,2–0,3 m pod jeho předpokládanou původní úroveň a přitom byla zřejmě odebrána i stavební suť destrukce. Deponie byla později překlenuta segmentovými pasy současné předsíně vstupu do lodi, což je současně *terminus ante quem* pro dataci uložení lidských ostatků.

Podle těchto poznatků lze demolici boční lodi datovat do období předcházejícím uložení deponie lidských kostí, která již nějakou dobu existovala, když byla budována renesanční/raně barokní předsíní lodi kostela.

LITERATURA

- Macek, P. et al. 2001: Bývalý klášter bosých augustiniánů v Pšovce u Mělníka, Průzkumy památek 8, č. 2, 7–37.
 Macek, P. 2004: Stavební a umělecké proměny bývalého kláštera augustiniánů v Pšovce u Mělníka, in: Špačková, R. (ed.), Mělník – Pšovka, sborník vydaný při příležitosti znovuvysvěcení kostela sv. Vavřince v Mělníku – Pšovce obnoveného po povodni roku 2002, Mělník, 46–53.
 Varadzin, L. 2005: Nálezová zpráva: Mělník – Pšovka. Drenáž v okolí konventního kostela sv. Vavřince, záchranný archeologický výzkum, Archiv ArÚ AV ČR v Praze, č. j. 10161/05.

POZNÁMKY

- 1) K výzkumu byli přizváni Jan Sommer a Petr Macek se svým týmem.
- 2) Lze jen dodat, že mezi nemnoha nalezenými artefakty se nachází keramické zlomky datovatelné rámcově do středověku, nikoliv do doby mladší; hodnota tohoto svědectví je však sporná.

ARCHÄOLOGISCHE UNTERSUCHUNG DES UNTERGEGANGENEN SEITENSCHIFFES DER KONVENTBASILIKA DES HL. LAURENTIUS IN MĚLNÍK - PŠOVKA

Der Text präsentiert Erkenntnisse, die bei der archäologischen Untersuchung des untergegangenen nördlichen Seitenschiffes der Augustiner-Konventbasilika des hl. Laurentius in Pšovka bei Mělník (Mittelböhmen) erworben wurden. Auf Grund der archäologischen Funde war es möglich: 1. den Grundriss des Seitenschiffes (Abb. 2), das in den 60er Jahren des 13. Jahrhunderts entstand und am Ende des späten Mittelalters abgerissen wurde, zu rekonstruieren; 2. einige Aspekte des Gebrauchs und der Gestalt des Innenraumes des Seitenschiffes zu erfassen, besonders die Beerdigung und die sekundäre Einteilung des Innenraumes durch die Trennwand vor dem 3. Pfeiler; 3. die Gestalt des ursprünglichen gotischen Portals (Abb. 3; Foto 7, 8) festzustellen; 4. den jüngeren Eingang in das Seitenschiff nachzuweisen; 5. die Adaptation des ganzen Raumes des zerstörten Seitenschiffes für die Deponierung von etwa 25 m³ menschlichen Knochen irgendwann zu Beginn der Neuzeit nachzuweisen. Die Ergebnisse der Untersuchung ergänzen Erkenntnisse, die während der baugeschichtlichen Untersuchung der Konventkirche, publiziert in P. Macek et al. (2001), erworben wurden.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Gesamtplan der Untersuchung. Gefundene Objekte sind bezeichnet. Plan der Kirche laut Macek et al. 2001, Abb. 6.
 Abb. 2: Rekonstruktion des Seitenschiffes auf Grund der Erkenntnisse der archäologischen Untersuchung.
 Abb. 3: Zeichnung der Situation des gotischen Portals des Seitenschiffes.
 Abb. 4: Nordöstliche Ecke des Seitenschiffes. Rechts ein Überrest des oberirdischen Mauerwerkes, adaptiert in die Gestalt des westlichen Stützpfeilers des Presbyteriums.
 Abb. 5: Ein Schnitt, der senkrecht auf den 3. Pfeiler des Scheidebogens ge-

Obr. 19: Mělník – Pšovka, bazilika sv. Vavřince, torzo pískovcového náběžníku klenby v záděnce mezi 3. a 4. pilířem mezilodní arkády.

- richtet ist. Beschreibung der ausgewählten stratigraphischen Einheiten: 3 – Destruktion des Seitenschiffes; 12 – Oberfläche des Terrains in der Zeit des Aufbaus der Basilika; 18 – Torso des Umfassungsmauerwerkes des Seitenschiffes; 20 – Deponie der menschlichen Knochen; 22 – Fundamentmauer der Trennwand des Seitenschiffes; 21 – Grab 3
 Abb. 6: Höhenverhältnisse des gotischen und jüngeren Eingangs projiziert in den Schnitt aus der Abb. 5.
 Abb. 7: Ansicht der bloßgelegten Überreste des gotischen Portals in das Seitenschiff. Oben zwei Blöcke der Schwelle des jüngeren Eingangs.
 Abb. 8: Polygonaler Sockel des gotischen Portals.
 Abb. 9: Zerfallendes Sandsteinbruchstück des Architekturgliedes, das den Raum des untergegangenen gotischen Portals erfüllt.
 Abb. 10: Sandsteinbruchstücke vom Portalgewände.
 Abb. 11: Zerfallendes Sandsteinbruchstück vom Portalgewände.
 Abb. 12: Zerfallendes Sandsteinbruchstück vom Portalgewände.
 Abb. 13: Schwelle des jüngeren Eingangs erbaut aus zwei Sandsteinstufen und dem Ziegelmauerwerk. Ihr rechter Rand befindet sich in der gleichen Linie, wie das Haupt der Eingangsvorhalle.
 Abb. 14: Ganz rechts das oberirdische Mauerwerk des Seitenschiffes, darunter das markant vorgeschobene Fundament. Oben die Fundamentmauer der Trennwand im Seitenschiff, gerichtet auf den 3. Pfeiler des Scheidebogens.
 Abb. 15: 1. Pfeiler des Scheidebogens, die Basis abgehackt, Plänerkalk.
 Abb. 16: 3. Pfeiler des Scheidebogens mit der profilierten Basis; Plänerkalk. Der Stoff ist gespalten, wahrscheinlich unter dem Druck des Scheidebogens. Rechts unten das Fundament der Trennwand des Seitenschiffes gerichtet auf den Pfeiler; auf dem Mauerwerk beruht die Deponie der menschlichen Knochen.
 Abb. 17: Halbpfeiler mit der profilierten Basis eingesetzt in das westliche Mauerwerk des Schiffes. Als der einzige von den Pfeilern wurde er aus Sandstein gefertigt. Von links liegt die Vermauerung des Scheidebogens an.
 Abb. 18: Torso des Sandsteinkämpfers des Gewölbes in der Vermauerung zwischen dem 3. und 4. Pfeiler des Scheidebogens.
 Abb. 19: Torso des Sandsteinkämpfers des Gewölbes in der Vermauerung zwischen dem 3. und 4. Pfeiler des Scheidebogens.

(Übersetzung J. Kroupová)